

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

MÂTÜRÎDÎ'DE TEFSİRİN İMKÂNI

Veysel GENİL, İz Yayıncılık, İstanbul, 2021, (368 Sayfa)

TEMEL MAHMUTOĞLU

DOKTORA ÖĞRENCİSİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Gengil bu çalışmasında Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımıyla neyi hedeflediğini konu edinmiştir. Bu bağlamda eserini üç ana bölümden oluşturmuştur. Birinci bölümde Mâtürîdî'yi tefsir-te'vîl ayrımına vardırarak sâikler irdelemiş; sahâbe döneminden Mâtürîdî dönemine kadar Kur'ân'ın anlaşılması hususunda arz-ı endâm eden farklı görüşler zikredilmiştir. İkinci bölümde Mâtürîdî öncesi tefsir-te'vîl ayrımına ilişkin hususlar zikredilip Dr. Gengil'in Ehl-i Hadîs ekolünün temsilcisi olarak gördüğü Taberî (310/923) mevzubahis edilmiştir. Ayrıca bu kısımda Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımı noktasında olası gerekçeleri zikredilmiştir. Üçüncü yani son bölümde Mâtürîdî'nin kendi tefsir tanımına muhalif olduğu meseleler gündeme taşınmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak elde edilen bulgular neticesinde varılan sonuç dile getirilmiştir. Genel olarak içeriği hakkında bilgi verdiğimiz bu eser, aşağıda konu başlıkları özelinde daha detaylı olarak incelenecektir.

Mezkûr araştırma Mâtürîdî'yi tefsir-te'vîl ayrımına sevk eden amillerin neler olduğu; onun bu ayrımla neyi amaçladığı ve bunun sonuçlarının neleri teşkil ettiği; onun bu iddiasını eserine nasıl yansıttığı; son olarak Mâtürîdî 'ye göre tefsirin mümkün olup olmadığı meseleleri konu edinilmiş olup bu doğrultudaki malumatın neler olduğu amaçlanmıştır. Araştırmanın genel problemi Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımı üzerine odaklıdır. Araştırmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır. Bu bağlamda özellikle Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y ekolleri kapsamında belli başlı âlimler ve bu kimselerin bazı eserleri mukayeseli olarak irdelenmiştir. Ancak yoğun olarak Taberî ve Mâtürîdî, eserleri üzerine şerhleri ve haklarında yapılan muhtelif çalışmalar üzerinde karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca bu eserde konu hakkında daha önce yapılan başka çalışmalar hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiş olup bu eserin onlardan farklı olarak neyi ele alacağı da belirtilmiştir.

İncelemekte olduğumuz eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Ana bölümler altında kategorik başlıklar bulunmakta; bu kategoriler de bünyesinde alt başlıklar barındırmaktadır.

I. Bölüm: "Mâtürîdî'nin Usûl Sisteminin Oluşum Süreci"

- A. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî
- B. Dirayet / Ehl-i Re'y ile Rivâyetin/ Ehl-i Hadîsin Kökenleri

II. Bölüm : "Tefsir-Te'vîl Ayrımı"

- A. Mâtürîdî Öncesi Tefsir ve Te'vîle Dair Yaklaşımlar
- B. Mâtürîdî'de Tefsir-Te'vîl Ayrımı

III. Bölüm: "Mâtürîdî'de Tefsirin İmkân Meselesi"

- A. Tefsir Tasavvuru
- B. Rivayet Anlayışı
- C. Mezhebi Ön Kabuller
- D. Mâtürîdî'nin Red ya da Te'vîl Ettiği İfadelerin Sahipleri

İmdi bu bölümler ve bu bölümlere bağlı kategorik başlıklar altında bulunan tali başlıkların ihtiva ettiği meselelere göz atalım.

I. Bölümün "A" kısmında Mâtürîdî hakkında tanıtıcı bilgiler sunulmuştur. Bu kısımda Mâtürîdî'ye ve eserine yaşadığı dönem dâhil olmak üzere son zamanlara kadar ismen atıfta bulunulmadığı dile

getirilmiştir. Bu bağlamda onun kasıtlı olarak mı geri planda bırakılıp bırakılmadığı hususu üzerinde durulmuştur. “B” grubunda dirâyet ile rivâyet ehlinin kökenlerine dair bilgiler verilmiştir. Bu doğrultuda “Hicrî İlk Asır” başlığı altında Sahâbe’nin nassa yaklaşım farklılıkları, hadislerin Kur’ân’a arzı mevzusu, dört halifenin Hz. Peygamber dönemine ait bazı uygulamalarda yaptığı değişiklikler, sahâbenin kendi görüşlerini bağlayıcı kabul etmemeleri ve nihayetinde Hz. Ömer, Kûfe ve Hicaz Ehl-i konularına değinilmiştir. “Hicrî İkinci Asır” başlığı bünyesinde Hicaz ve Kûfe ekolleri arasındaki ilmî rekabet gündeme taşınmıştır. Burada birtakım isimlere bu kişilerin konu ile ilintili bazı görüşlerine yer verilmiştir. Müellif bu kısımda ara cümle kabilinde Mâtürîdî’nin Ebû Hanîfe’ye olan sıkı bağına ancak Şâfiî’ye karşı olan sert tutumuna işaret etmiştir. Yine bu başlık altında hicrî ikinci asırda kendini göstermeye başlayan Ehl-i Hadîs ile Ehl-i Re’y arasındaki ayrıma dikkat çekilmiştir. Ehl-i Re’y özelinde hususiyle Ebû Hanîfe’ye ve onun bulunduğu ekolün ilmi kaynağına değinilmiştir. Ayrıca burada Ehl-i Re’y ve özellikle Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilere ve bunların gerekçelerine, dahası ona karşı bazı eleştiri örneklerine yer verilmiştir. Ehl-i Re’y bağlamında Mu’tezile ve müntesiplerinin bilgi kaynaklarına dair fikirlerine değinilmiştir. Ayrıca Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re’y denkleminde İmam Şâfiî ve onun bilgi kaynağı habere bakış açısı mevzubahis edilmiştir. “Hicrî Üçüncü Asır” başlığı altında özellikle Ahmed b. Hanbel ve dönemin düşünce sistemi üzerindeki etkisine değinilmiş; hususiyle mihne dönemi olaylarının zihniyete olan etkisi üzerinde durulmuştur.

II. Bölümün (tefsir-te’vîl ayrımı) “A” kısmında Mâtürîdî öncesi tefsir ve te’vîle dâir yaklaşımlar zikredilmiştir. Bu kısımda Mâtürîdî’nin ortaya çıkmasını mümkün kılan fikri yapının temellerinin oluşum süreci irdelenmiştir. Yine bu kısımda tefsir-te’vîl ayrımı bağlamında Taberî incelenmiştir. Ayrıca bu kısımda belli bir oranda Taberî ve Mâtürîdî’nin tefsir ve te’vîle yaklaşımının aynı olduğu ancak belli noktalarda bakış açılarının farklılaşmasına temas edilmiştir. İlâveten bu bölümde Taberî’de Ehl-i Hadîs izleri ve Mâtürîdî’nin bazı tepkilerine, Taberî’de tefsirin gerekliliği mevzularına değinilmiştir. Son olarak her ikisine ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda Taberî için rivâyet ehli, Mâtürîdî için dirâyet ehli gibi kıstasların değiştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. II. Bölümün “B” kısmında, te’vîl-yorum farkı ve bu iki kavram arasındaki ayrım incelenmiştir. Bu kavramları birbirlerinden ayırt eden farklılıklar ortaya konulmuştur. Neticede “yorum”un te’vîl kavramını kapsayan bir pozisyonda olduğu tespit edilmiştir. Bu kısımda tefsir-te’vîl ayrımının muhtemel gerekçeleri mevzubahis edilmiştir. Yine burada Te’vîlât’ın mukaddimesi değerlendirilmiş; tefsir-te’vîl ayrımına bizzat Mâtürîdî’nin temas ettiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Mâtürîdî açısından tefsir ve te’vîl kavramlarına kendisinin yüklediği anlamlar örnekleriyle beraber genişçe izah edilmiştir. Yine bu kısımda Mâtürîdî’ye göre bilginin kaynakları incelenmiştir. Onun bilgi anlayışı, tefsir-te’vîl ayrımı mefhumunu tamamlayıcı unsur olarak gösterilmiştir. Buna ilişkin bu bilgi kaynakları idrâk/ıyân, haber ve nazar/akıl olarak sıralanmış; Ebûl-Huzeyl el-Allâf’ın (235/849-850) bilgi kaynakları ile onun yaklaşımın ciddi manada benzer olduğu zikredilmiştir. Son olarak bu kısımda tefsirin imkânının teorik açıdan mümkün olup olmadığı irdelenmiştir. Bu bağlamda ilk üç dönemden gelen rivayetlerin oranı tespit edilmiş; rivayetlerin tekrar etmesi meselesi üzerinde durulmuş, Hz. Peygamber’in (s) hadisleri âyetin açıklaması olarak mı zikrettiği mevzusu üzerinde durulmuştur. Bu kısım Mâtürîdî’nin rivayetin tefsir konumunda olabilmesi için tevâtür şartı ve sahâbenin âyetin inişine şahit olması şartlarına dikkat çekilerek bitirilmiştir.

III. Bölümün (Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı Meselesi) A kısmı “Tefsir Tasavvuru” başlığı ile başlamıştır. Bu başlık altında âyetin nüzulüne şahit olunup olunmaması meselesi incelenmiştir. Bu bağlamda ilk inen vahyin indiği ortam dikkate alınarak okunması gerektiği; kişiye özel vahiy

ekseninde olaya şahit olmayanların gerekçelerinin bağlayıcı olmadığı; Kur'ân'ı okumada Hz. Peygamber'in (s) aceleci olması meselesinde rivayeti aktaranların olaya şahit olmamaları sebebiyle gerekçelerinin kabul edilemeyeceği; salât-i vüstâ meselesinde de olaya şahitlik ilkesinin işletilmesi gerektiği; son olarak Ruh'tan maksadın ne olduğunu bilebilmek için yine olaya şahit olma meselesi mevzubahis edilmiştir. Tefsir tasavvuru bağlamında hâdisenin Allah ya da Hz. Peygamber tarafından haber verilmemiş olması İblis'in cennete girme meselesi, Hz. İbrâhim'in ateşe atılması ve hacca yönelik daveti, Hz. Mûsâ'nın dilindeki tutukluk ve Sâlih Kul, Hz. İsa'ya üflen ruh, Hz. Peygamber'in (s) gönlünde gizlediği şey (Ahzâb 33/37) meseleleri de incelenmiştir. Ayrıca yine tefsir tasavvuru bağlamında haberlerin tevatür şartını taşıyıp taşımayacağı hususunda Hz. Peygamber'in (s) Kur'ân'ı unutmaması ve İsrâ-Mîrâc hâdisesi, Sûr'un mahiyeti ve vahyin sadece erkeklere mi gelebileceği meseleleri Mâtürîdî'nin mezkûr meselelere ilişkin görüşleriyle dile getirilmiştir. Bütün ma'lûmât Mâtürîdî'nin tefsir tasavvurunu gösteren örnekler olarak serdedilmiştir. III. Bölümün "B" kısmında "Rivayet Anlayışı" meselesi incelenmiştir. Bu ekseninde rivayetlerin genel geçer kanunlara muhalif olması, rivayetlerin hayatta bir karşılığının olmaması ve rivayetlerin ilgili âyetlerin anlam dünyasını daraltması Mâtürîdî açısından tefsir-te'vîl düzleminde birçok örnekle incelenmiştir. III. Bölümün "C" kısmında "Mezhebi Ön Kabuller" kontekstinde Allah, Peygamber, Sahabe ve Kur'ân tasavvuru meseleleri tetkik edilmiştir. Burada hususiyetle Kur'ân tasavvuru meselesi kapsamlı olarak incelenmiştir. Buna bağlı vahiy telakkisi, âyetin mecaz ve temsil olarak okunmasının mümkünlüğü, Kur'ân'a bütüncül olarak yaklaşmak gerektiği, âyetin bağlamını ve maksadını dikkate almak gerektiği, iman anlayışı, büyük günah meselesi, Kur'ân'daki bazı kavramların analizleri, Mâtürîdî açısından pek çok âyetten örnekler verilmek suretiyle derinlemesine incelenmiştir. III. Bölümün son kısmı olan "D" kısmında "Mâtürîdî'nin red ya da te'vîl ettiği ifadelerin sahipleri tablo halinde verilmiştir. Nihayetinde eser tüm bulguların bir neticeye vardırıldığı altı sayfalık bir sonuçla nihayetine erdirilmiştir. Ayrıca çalışmada iki yüz altmış üç tane eserden oluşan kaynakça bulunmaktadır.

Öncelikle Dr. Gengil'i önemli bir konuda çalışma yaptığı için tebrik ederiz. Dr. Gengil'in eserinde, önceki çalışmalara atıfta bulunması ve daha sonra bu konuyla alakalı ne gibi çalışmalar yapılabileceğini tavsiye etmesi genel ilmi müktesebatın gelişmesi hususunda takdire şâyândır. Eserin akıcı bir dille yazılmış olması, ciddi manada pek çok eserden yararlanılmış olması, dipnotların zengin oluşu dahası ciddi bir emek oluşu bakımından bu çalışma övgüyü hak etmektedir.

İlmî müktesebata katkı sağlaması açısından şu tenkitlerde bulunabiliriz:

Eser ilk etapta mezhepler tarihi kitabını andırmaktadır. Tefsir imkânının sorgulandığı bir çalışmada bu denli izahata gerek olmayıp daha saydam bir geçiş yapılabilirdi. Sayfa 21 de Düccâne Cündioğlu'nu "Osmanlı Tefsir Mirâsı" adlı makalesinde Mâtürîdî'yi eserinde zikretmediğini eleştirilmiş; makalesinin Osmanlı odaklı olduğu itiraf edilmiş lakin Mâtürîdî'nin Türk kökenli oluşu sebebiyle makaleye girmesi gerektiği söylenmiştir. Biz bu eleştiriye kabul etmiyoruz. Zira Türk oluşu onun Osmanlı Tefsir mirası kapsamına sokmaz. Çünkü böylesine bir iddia her Türk'ün Osmanlı kültür ve medeniyeti dâhilinde yetiştirdiğini söylemek anlamına gelir ki bunun da gerçekte bir karşılığı yoktur. 34. sayfada İbn Abbâs'tan alıntı yapılmakta ancak dipnotta Te'vîlât'tan kaynak gösterilmektedir. Daha eski kaynaklardan dipnot gösterilmeliydi. Çünkü burada Mâtürîdî'nin olaya bakışı değil sahabenin nassa yaklaşım farklılıkları incelenmektedir. Sayfa 37'de hadis zikredilmekte ancak hadis kitaplarından dipnot verilmek yerine Serahsî'den ve Ebu'l-Vefâ el-Afgânî'den kaynak gösterilmektedir. Benzer şekilde dört halife dönemine ait bazı uygulamalar Bünyamin Erul'dan kaynak gösterilmektedir. Zikredilen bu örnekler en eski kaynak yahut

kaynaklardan dipnot verilmeliydi. Sayfa 57'de "cerh ve tadîl silahı" kavramı kullanılmıştır. Bu yöntemi "silah" olarak göstermek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim bu açıdan çalışmaya olumlu bir katkı sağlamaz. Yoksa bu yöntem kendi alanında tartışılabilir. Sayfa 203'te Ebû Hanîfe'ye ait görüş çok geç tarihli eserden dipnot (dip. 203) verilmiştir. Ancak bunu ulaşılabilen en eski kaynaktan vermek daha isabetli olurdu. Sayfa 81'de İmâm Mâlik'in Ebû Hanîfe'ye çok ciddi eleştirisine yer verilmiş ancak böylesine ciddi iddia kendi eserinden kaynak gösterilmek yerine başka eserden kaynak gösterilmiştir. Şayet kendi eserinde bulunamamışsa dipnotta mutlaka gösterilmeliydi. Benzer şekilde alıntılar sayfa 82'de devam etmiştir. Sayfa 84'te *sarfe* meselesinde Mâtürîdî'nin Nazzâm'ın görüşünü aynen naklettiği söylenmiş; dipnotta karşılaştırınız tavsiyesinde bulunulmuş; ancak Te'vîlât ve İtkân kaynak olarak gösterilmiştir. Eğer bi karşılaştırma yapılacaksa kaynakçada mutlaka Nazzâm'ın eseri de yer almalıydı. Sayfa 90'da noktadan hemen sonra "yanı sıra" ifadesi ile cümleye başlanması bize tuhaf karşılanmıştır. Sayfa 93'te 311 nolu dipnotla verilen kaynak son zamanlarda yazılmış eserdir; meseleye dair en eski kaynağa varmak gerekirdi. Sayfa 105'te "tabiîn" kullanımı yerine "tâbiûn" kullanımını daha doğru bulmaktayız. Zira kelimeyi kendi dilimizde mansûb/mecrûr kılacak hiçbir kural yoktur. Sayfa 131'de 71. dipnotta Taberî'ye eleştiri yöneltilmektedir. Ancak sadece bir mesele üzerinden Taberî'ye "parçacı yaklaşımla âyetleri değerlendiriyor" eleştirisi yersiz bir değerlendirmedir. Zira bu konu kapsamlı bir araştırma gerektirecek meseledir. Sayfa 135'te "...salt rivâyetler arasında tercihte bulunması ve tercihte dikkate aldığı kıstaslardan hareketle Taberî'nin dirayet ehli oluşu..." cümlesi dirâyet kavramını rivayette tercihte bulunmak mefhumuna indirgemektedir. Nitekim dirâyet bundan çok daha fazla anlam alanına sahiptir. Üçüncü bölümde çok fazla örnek bulunmaktadır. Tefsirin imkânı değil de Mâtürîdî'nin te'vîlinden kesitler gibi görüntü daha ağır basmaktadır. Bir konu özelinde en fazla iki âyet yeterli olabilirdi. 229. sayfada ve başka sayfalarda (248, 286,...) da geçen ["zira" der Mâtürîdî] gibi ifadeler bize tuhaf bir kullanım olarak gelmektedir. Son bölüm diğer iki bölüme kıyasla, kritik ve değerlendirme, konuyu derinlemesine ele alış bakımından daha yufka yazılmıştır. Gereğinden fazla örnekle doldurulmuştur. Şayet bütün bu örnekler olmazsa olmaz deniliyorsa Te'vîlât'ta bulunan, konuya dair bütün örneklerin de verilmesi gerekirdi. Çünkü konuya dair rivayetleri seçme kriteri eserde belirtilmemiştir. Ayrıca bu eserde "-e/a haiz" (s. 24 ve başka yerlerde) kullanımı yanlış olup "-ı/i haiz" şeklinde kullanılması gerekirdi (sadece sonuç kısmında doğru bir şekilde kullanılmıştır (s. 338). Sonuç kısmı daha doyurucu olabilirdi. Kaynakça kısmında müelliflerin ölüm tarihleri verilmemiştir. Bu tarihlerin de verilmesi faydalı olurdu. Son cümleler olarak, bu çalışma tefsir-te'vîl bağlamında yoğun olarak Taberî-Mâtürîdî mukayesesi olarak kaleme alınmıştır. Bu durum kitabın başlığı ile içeriği arasında bir uyumsuzluk teşkil etmektedir. Bu sebeple kitabın başlığı bu duruma uygun olacak şekilde belirlenmeliydi.

Bütün bunlar yanında Dr. Gengil'i ilmi müktesebata katkı sunduğu için tekrar tebrik ederiz. Bu sahada yapılabilecek farklı konulara işaret ettiği için de kendisine müteşekkirimiz. Yaptığımız eleştiriler kötülemek maksadıyla değil; bilakis göze çarpan eksiklikleri akademik üslup ile dile getirmek içindir. Dr. Gengil'in bu ve benzeri alanda bizleri daha çok aydınlatacak yeni ve bunun gibi kıymetli eserler vermesini dileriz.

